

لیکونکی: مارک واندی پیتی (Marc Vandepitte)

منبع اودخپریدو نیته: گلوبال ریسرچ «2024-05-31»

ژباړونکی: پوهندوی دوکتور سیدحسام «مل»

څلور شیان دي چي تاسو باید دایران په اړه پوه شي

. *Four Things You Need to Know About Iran*

دایران د ولسمشر ریسی د ناڅاپي مړینې له امله په دې ورځو کې یو ځل بیا
دیر زیات خبرې اتری کيږي، خو د دغه هیواد په اړه بیا دخلکو سره یو څه
دیر لږ معلومات شتون لري. نو په لاندې ډول ددی هیواد په اړه د یوڅه
روڼا نتیا دچمتو کولو لپاره یو معمولي هڅه ده چي باید تر سره شي

*****

1 - د ایران اهمیت

دغه هیواد په نړۍ کې د تېلو څلورم سترې او د ګازو دویمې سترې زېرمې لري . د نړیوالې تودوخې سره سره، تیل او ګاز په ستراتیژیک ډول خورا مهم خام مواد پاتې دي په اوسنیو بیو کې، د ایران فوسیل زېرمې د څو زره ملیارد ډالرو ارزښت لري .

د ایران موقعیت هم ستر ستراتیژیک اهمیت لري . دا په منځني ختیځ کې موقعیت لري، هغه سیمه ده چې د نفتو 48 سلنه او د ګازو 40 سلنه زېرمې شتون لري . دغه سیمه اروپا له اسیا سره نښلوي او د نړیوالې سوداګرۍ لپاره هم مهمه ده .

د ایران سواحلو ته نږدې د **هرمز تنګی** یوه ډېره تنګ شریان ده چې له دې لارې د منځني ختیځ د تېلو پنځمه برخه او د نړۍ د مایع طبیعي ګازو پنځمه برخه تېرېږي . دا هیواد د ستراتیژیک پلوه خورا مهم دی .

ایران د ۹۰ میلیونو نفوسو په لرلو سره د سیمه ایز ځواک په توګه ځای لري . دا د شیعہ ګانو لپاره تر ټولو مهم هیواد هم دی، پدې معنی چې نفوذ یې د سیمې په هغو هیوادونو کې هم پراخېږي چې د پام وړ شیعہ نفوس لري، لکه عراق، لبنان، یمن او سوریه . شیعہ اسلام د اسلام له دوو لویو څانګو څخه یوه ده، سني اسلام بله (او لویه) څانګه ده .

د دې پارس هیواد ستر اهمیت په لویدیځ کې له لاسه نه دی ورکړل شوی. په 1953 کې، متحده ایالاتو او لوی بریتانیا د بریتانیا د تیلو گټو د ساتنې لپاره کودتا جوړه کړه. تر ۱۹۷۹ کال پورې ایران د امریکا لاسپوڅی و. تهران د اسرائیلو او سعودي عربستان تر څنګ د امریکا او لویدیځ اصلي پیاده یا چوپړوه چې سیمه یې تر خپل گوتو لاندې ساتلې وه.

دا حالت په ۱۹۷۹ کال کې بدل شو. د **ایت الله خمیني** په مشرۍ یو انقلاب رامنځته شو. له هغه وخته، تهران خپله خپلواکه لاره جوړه کړه، چې په ښکاره ډول د لویدیځ د خوښې وړ نه وه. کوم چې مور راتلونکي ټکي ته راوړي.

2. ولې لویدیځ له ایران سره دومره دښمني لري؟

ایران له «1979» کال راهیسې په سیمه کې د لویدیځ او اسرائیلو واکمني د خپلې خپلواکۍ او د بهرني نفوذ له لارې کمزورې کړې ده. د سترو اقتصادي او جیوسټراتیژیکو گټو له امله چې په خطر کې دي، امریکا په ځانګړې توګه د اسرائیلو سره په همکارۍ، د رژیم د بدلون د پلي کولو لپاره هرڅه ترسره کړي. ځکه چې دا ناکام شو، واشنګټن هڅه وکړه چې هیواد کمزوری او بې ثباته کړي.

برعکس، اسرائیل د لویدیځ لخوا تر څو بنونو پورې مسلح کور یعنی چې اسرائیل ته وسله ورکړل شوه او هیواد حتی د اتومي وسلو د جوړولو مجوز هم تر لاسه کړ.

ټول هغه هیوادونه چې د لویدیځ څخه په خپلواکه توګه خپله لاره تعقیبوي د ایران په څیر به ورته برخلیک ولري. یوازي د کیوبا، وینزویلا، نیکاراګوا یا چین په اړه فکر وکړئ. دا د بشري حقونو سره هیڅ تړاو نلري. یوازي وګورئ چې لویدیځ څنګه سعودي عربستان ته پام کوي، یا اسرائیل څنګه کولی شي د غزې په وړاندې خپل نسل وژنه په حقیقت کې پرته له کوم خنډ ترسره کړي.

متحده ایالات باید د [Coronavirus] پانډیمیک په مینځ کې د ایران پروړاندې
بندیزونه ودروي

د ۱۹۷۹ کال تر انقلاب سمدستي وروسته واشنگتن پر ایران اقتصادي بندیزونه ولگول. له ۲۰۰۶ کال راهیسې، دا بندیزونه په ښکاره ډول د ایران د اټومي پروگرام د بندولو لپاره زیات شوي دي. د **اوباما** په واکمنۍ کې یو څه نرمښت شتون درلود، مگر د **ترمپ** د زمامدارۍ راهیسې د ایران د اقتصاد په نورو برخو کې د تیلو صادراتو، مالي راکړې ورکړې، بار وړلو او نورو برخو کې سخت بندیزونه ولگول شول.

لوېدیځ هیله لري چې د بندیزونو په لگولو سره به دغه هېواد له اقتصادي پلوه کمزوری او د ایران د حکومت واک کمزوری کړي، په دې هیله چې دا به د رژیم د بدلون لامل شي او یا به دغه هېواد په سیمه کې د وسله والو شتون کم شي.

په هر صورت، دا بندیزونه د ایران اقتصاد ته د پام وړ پام لري. د ایران د خپل اسعارو، ریال ارزښت په چټکۍ سره راټیټ شوی، د ۴۰ سلنې څخه ډیر اسمان ته پورته شوی انفلاسیون شتون لري او د ځوانانو بیکارۍ له ۲۰ سلنې څخه لوړه ده.

لوېدیځ هم هڅه کړې چې په سیمه کې سني هېوادونه د ایران پر ضد را وگرځوي، خو د ایران او سعودي عربستان له تړون وروسته، د وېش او واکمنۍ تگلاره ناکامه شوې ده. اوس چې ایران هم د BRICS+ غړیتوب ترلاسه کړی او له روسیې او چین سره ښې اړیکې لري، د لوېدیځ د ښمې تر بل هر وخت زیاته ده. دا د ښمې په اصلي رسنیو کې هم منعکس کیږي. د نورو "ستونزو" هېوادونو په څیر، د ایران پوښښ خورا متعصب دی.

په طبیعي توګه، دا هېواد ډیری ستونزې لري، او البته باید راپور ورکړل شي.

مګر په دوامداره توګه هېواد په منفي رڼا کې انځور شوی او غلطی یا ستونزې لویې کیږي.

د ایران په اړه د باور وړ معلوماتو لپاره، غوره لاره د بدیل رسنیو سره مشوره ده

د ایران سیاسي سیستم زموږ سره یوڅه ورته والی لري. د واکونو جلا کول او یو منتخب پارلمان شتون لري چې قوانین جوړوي، بودیجه تصویبوي او د سیاستوالو حساب ورکوي واک لري.

د ډیرو گاونډیو هیوادونو په پرتله، د ډیموکراسی کچه خورا لوړه ده. د بېلگې په توگه متحده عربي امارات، قطر، عمان او سعودي عربستان پارلمان نه لري. وروستی هیواد حتی اساسي قانون نه لري.

زموږ د سیستم په پرتله، مهم توپيرونه شتون لري. په لوېدیځو هیوادونو کې اقتصادي اشرافي د پردې تر شا ډېر واک او نفوذ لري. پارلمانونه په اقتصادي مسايلو کې ډېر لږ وایي یا چې لاس لري: دا د سوداگری نړۍ ده چې ټاکي چې څومره پانگه اچونه او چیرته پانگه واچوي. او پولي سیاست د غیر انتخاب شوي مرکزي بانکونو لخوا ټاکل کيږي.

په ایران کې، سوداگریزه نړۍ په عمدي توگه له پامه غورځول شوې ترڅو د شرکتونو مخه ونیسي چې ډیر نفوذ وکړي یا د سیاسي بدلونونو ملاتړ وکړي.

ایران یو ستر مشر لري، چې د یو قوي ولسمشریز رژیم سره د پرتله کولو وړ دی لکه په فرانسه یا امریکا کې. هغه د هیواد تر ټولو پیاوړی سړی دی. هغه په مستقیم ډول په مقننه پروسه کې ښکېل نه دی، مگر کولی شي لارښوونې صادر کړي چې د پالیسی پر لارښوونې او قانون جوړونې باندې اغیزه کوي. هغه د متخصصینو د شورا لخوا ټاکل کيږي. دا د ۸۸ اسلامي علماوو او وکیلانو شورا ده چې په مستقیم ډول د خلکو په رایو د اته کلني دورې لپاره ټاکل کيږي.

ایران هم ولسمشر لري. اوسنی یې په دې وروستیو کې د یوې چورلکې د غورځېدو په پېښه کې وژل شوی دی. د ولسمشر واکونه په یوه قوي ولسمشریز رژیم کې د لومړي وزیر سره پرتله کېدی شي. هغه د حکومت او اجرائیوي پالیسی مشري کوي مگر د ستر رهبر لخوا ټاکل شوي لارښوونو کې کار کوي.

زموږ له سیاسي نظام څخه یو لوی توپیر د اسلامي انقلابي گارد ډول (IRGC) شتون دی. دا د 1979 انقلاب لږ وروسته تاسیس شو. له ۱۹۷۹ کال مخکې د ایران پوځ پخواني شاه او لویدیځ ته وفادار گنیل کیده او له همدې امله د نوي اسلامي حکومت لپاره یو احتمالي گواښ بلل کېده.

IRGC یو ډول موازي نظامي ځواک و چې نوي انقلابي نظم ته وفادار و، داسې ځواک چې کولی شي د منظم وسله والو ځواکونو توازن وساتي.

IRGC د بهرنیو گواښونو څخه د هیواد ساتنه درلوده او لري. د لویدیځ او اسرائیلو خورا د ښمنا نه چلند ته په پام سره، دا یو غیر ضروري عیش و آرام نه و.

د سپاه پاسداران موخه هم د اسلامي انقلاب د ايډيالونو ساتنه او ساتنه ده. د تاوتریخوالی او بهرنی دښمنی په شرایطو کې، دا په ډیری هیوادونو کې د اختلاف د خپلو او د سیاسي مخالفینو د له منځه وړلو لامل کیږي. ایران له دې قانونه مستثنی نه دی.

IGRC د سیمې په هیوادونو کې لکه حزب الله، حماس، انصار الله ("حوثی") او په عراق او سوریه کې د ملېشو په ملاتړ کې هم مهم رول لوبوي.

نن ورځ، انقلابي ګارډ 120,000 غړي لري او د ملیونونو رضا کارانو لخوا یې ملاتړ کیږي. د کلونو په اوږدو کې، IRGC د پادریانو په لګښت خپل شتون او نفوذ زیات کړی دی. دا نه یوازې یو مهم پوځي ځواک دی، بلکې د ایران په سیاسي نړۍ، اقتصاد او داخلي امنیت کې هم مهم رول لوبوي.

په بل عبارت، سپاه پاسداران د ایران د اسلامي جمهوریت مرکزي ستنه ګرځیدلی ده، چې کله کله د سیوري حکومت په توګه هم ویل کیږي. ستر رهبر د اسلامي انقلابي ګارډ قول اردو کنټرولوي خو مشورې یې په پام کې نیسي. په یوه معنی، په ایران کې تاسو د دوه ګوني ځواک جوړښت سره معامله کوئ.

4. راتلونکی څه شی لري؟

ایران یوه ډیره قطبي ټولنه ده. په کلیوالي سیمو او کوچنیو ښارونو کې، خلک ډیر محافظه کار او مذهبي وي. دوی ثبات او د اسلامي انقلاب او ورسره تړلو ارزښتونو ساتنې ته ډېر اهمیت ورکوي. حکومت ښایي له دوی څخه ډېر ملاتړ وکړي.

په لویو ښارونو کې، او په ځانګړې توګه د ځوانو او غوره لوستو په منځ کې، برعکس لیدل کېدی شي. دوی د ډیرو شخصي آزادیو، د عصري ژوند طرز العمل او د سختو اسلامي قوانینو د آرامۍ لپاره استدلال کوي. د دوی لپاره باید د ښځو او نارینه وو ترمنځ مساوات وي.

دوی اکثراً پر حکومت او روحاني مشرتابه انتقاد کوي. د دوی په اند دا تصور چې یو ستر رهبر د دوی د ژوند ټول اړخونه ټاکنې پخوانی دی.

برسېره پر دې، اقتصادي بندیزونو د خلکو د لویو برخو سوکالی په جدي توګه اغیزمنه کړې ده. د ټولنیز-اقتصادي ناخوښۍ ترکیب او د عصري کولو او آزادی غوښتنې په 2019 او 2022 کې د لوی لاریونونو لامل شوی.

په 2019 کي، لاريونونه د پټرولو د بيو د لوریدو په غبرگون کي وو. د 2022 مظاهري د يوي 22 کلني ميرمني له مړيني وروسته وشوي چې د ايران د اخلاقي پوليسو لخوا د سخت اسلامي جامو کوډونو ته د نه مراعتولو له امله د نيول کيدو وروسته مړه شوه. په دواړو پېښو کي شا وخوا «۳۰۰» مظاهره کوونکي ووژل شول. څلور کسان په ۲۰۲۲ کال کي اعدام شول.

لاريونونه هر يو له څو مياشتو وروسته پای ته ورسيدل او حکومت يې نسکور کړ. هغه څه ته په پام سره چې په عراق، سوريه او ليبيا کي رامنځ ته شوي، ډيري ايرانيان د گډوډي او زياتي بي ثباتي څخه انديښمن دي. له بلې خوا، د لاريونونو وحشت دا په ډاگه کوي چې د ايران سياسي مشرتابه له يوي بنسټيزې ستونزې سره مخ دی، چې بالاخره به يې د حل لاره ومومي.

وژل شوي ولسمشر ريسی سخت دريځی و. پوښتنه دا ده چې د هغه ځای ناستی به څه ډول وي. ايا دا به سخت دريځي وي يا ډير اعتدال پسند، ايا دا به ملايان وي يا د انقلابي کار د څخه څوک؟

دا به تر ډيره حده مشخص کړي چې حکومت به په نږدې راتلونکي کي څه وکړي: ايا دا به ټولنيز، کلتوري او سياسي بدلونونو ته اجازه ورکړي چې د ناکراړی مخه ونيسي، يا دا به سخت بنديزونه ولگوي او د اختلاف مخه ونيسي، چې کيدای شي بيا لاريونونه او تاوتریخوالي رامینځته کړي؟

د نوي ولسمشر ټاکنه د قانون له مخې د هغه د مړيني په پنځوسو ورځو کي ترسره کيږي. يو لوی شمير ناخوښ ايرانيان ممکن د رايې په نه ورکولو سره خپله غوسه څرگند کړي. په دغو ټاکنو کي به د خلکو گډون څومره وي، دا به د ايران د حکومت لپاره يوه مهمه ازموینه وي. د سږ کال پارلماني ټاکنو کي له ۴۱ سلني څخه لږ رایه اچونه شوي ده

ددی مقالې دليکونکی په اړين څو کرښي :

مارک وانډيپيټ د بلجيم اقتصاد پوه او فيلسوف دی. هغه د شمالي او جنوبي اريکو، لاتيني امريکا، کيوبا او چين په اړه ليکي. هغه د نړيوال تحقيق لپاره منظم مرسته کوونکی دی.

----- په درناوي «-02 06-2024»